



ΕΛΛΗΝΙΚΗ
GJRE

Ελληνική περιοδική
έκδοση για τη
Θρησκευτική Εκπαίδευση

Greek Journal of
Religious Education

ISSN: 2623-4386.

Πληροφορίες για την έκδοση, οδηγίες για τους συγγραφείς και την υποβολή άρθρων / Publication information, instructions for authors and subscription information: <http://www.gjre.gr>

Η συμβολή της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο πλαίσιο καλλιέργειας διαπολιτισμικού διαλόγου στον 21^ο αιώνα The contribution of Religious Education in the context of the cultivation of intercultural dialogue in the 21st century

Αλμπανάκη Ξανθή*

* Διδ. Θεολογίας, Θεολόγος - Εκπαιδευτικός, xalbanaki@gmail.com

Βιβλιογραφική αναφορά / Reference: Αλμπανάκη, Ξ. (2021). Η συμβολή της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο πλαίσιο καλλιέργειας διαπολιτισμικού διαλόγου στον 21ο αιώνα. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση/Greek Journal of Religious Education*, 4(1), 66-78. DOI: 10.30457/040120215

Σύνδεσμος/link: <https://doi.org/10.30457/040120215>

Όλες οι απόψεις και οι ιδέες που εκφράζονται στην έκδοση είναι απόψεις και ιδέες των συγγραφέων και όχι του εκδότη (Πανελλήνιος Θεολογικός Σύνδεσμος ΚΑΙΡΟΣ-για την αναβάθμιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης). / The opinions and views expressed in this publication are the opinions and views of the authors and not of the publisher (KAIROS - Greek Theological Association for the improvement of the Religious Education).

Το άρθρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία και ιδιωτική μελέτη. Απαγορεύεται ρητά η αναπαραγωγή, η αναδιανομή, η πώληση, η εκμετάλλευση ή η διανομή του άρθρου, μέρους ή όλου, σε οποιαδήποτε μορφή και σε οποιονδήποτε. / This article may be used for research, teaching, and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, redistribution, reselling, licensing or distribution in any form to anyone is forbidden.

— ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΟ ΠΛΗΡΕΣ ΚΕΙΜΕΝΟ —
— FOLLOWS THE FULL TEXT OF THE ARTICLE —

Η συμβολή της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο πλαίσιο καλλιέργειας διαπολιτισμικού διαλόγου στον 21^ο αιώνα

Αλμπανάκη Ξανθή*
* Διδ. Θεολογίας, Θεολόγος - Εκπαιδευτικός,
xalbanaki@gmail.com

The contribution of Religious Education in the context of the cultivation of intercultural dialogue in the 21st century

Almpanaki Xanthi*
* University of Crete, Department of preschool Education, s.nikolidaki@uoc.gr

Περίληψη

Το άρθρο πραγματεύεται τη συμβολή της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο πλαίσιο του διαπολιτισμικού διαλόγου σε συνάφεια με τις προκλήσεις της σημερινής κοινωνίας. Παρουσιάζει τον πολυδιάστατο ρόλο της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης και τη συμβολή της στην καλλιέργεια του διαπολιτισμικού διαλόγου. Περιλαμβάνει σύντομη αναφορά σε σημαντικά διεθνή κείμενα και πρωτοβουλίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την ενίσχυση του διαπολιτισμικού διαλόγου στο πλαίσιο της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης. Τέλος, γίνεται αναφορά σε ενδεικτικές προτάσεις ένταξης στο σχολείο σε σχέση με ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας.

Λέξεις κλειδιά: διαπολιτισμικός διάλογος, Θρησκευτική Εκπαίδευση.

Abstract

The article addresses the contribution of Religious Education in the context of intercultural dialogue in relation to the challenges of today's society. It presents the multidimensional role of Religious Education and its contribution to the development of intercultural dialogue. It includes a brief reference to important international texts and initiatives at European level to enhance intercultural dialogue in the context of Religious Education. Finally, reference is made to indicative proposals for inclusion in school of issues of religious diversity.

Key words: intercultural dialogue, Religious Education.

1. Εισαγωγή

Η αναγκαιότητα καλλιέργειας ενός διαπολιτισμικού διαλόγου σε μια ποικιλόμορφη κοινωνία είναι σήμερα υπαρκτή περισσότερο από κάθε άλλη φορά (Κουκουνάρας Λιάγκης & Κολάση, 2020). Η Ευρώπη αλλά και ευρύτερα ο κόσμος αντιμετωπίζουν πολλών ειδών προκλήσεις που συνδέονται άρρηκτα με θρησκευτικές και διαπολιτισμικές συγκρούσεις αποκαλύπτοντας μία προβληματική κατάσταση σε θέματα συνύπαρξης που αγγίζουν σε μεγάλο βαθμό και πιο έντονα τους νέους (Juergensmeyer, 2003; Smock, 2002). Την ίδια στιγμή η ψηφιακή επανάσταση άλλαξε ουσιαστικά τις παραδοσιακές οικονομικές σχέσεις τόσο σε τομεακό, όσο και σε μακροοικονομικό επίπεδο. Επιπλέον, με την παγκόσμια διακίνηση αγαθών και ιδεών σταδιακά καλλιεργείται και η ανάγκη για την προώθηση ενός διαπολιτισμικού και διαθρησκευτικού διαλόγου στην Ευρώπη ιδιαίτερα ανάμεσα στους νέους (Carter, 2008), ενώ ταυτόχρονα καταγράφεται μία συνεχιζόμενη επιρροή της θρησκευτικής ποικιλομορφίας στην Εκπαίδευση (Rothgangel, και συν., 2014).

Λίγες δεκαετίες πριν η Θρησκευτική Εκπαίδευση δεν εντασσόταν στο πεδίο ενδιαφέροντος της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, αλλά θεωρούνταν ζήτημα που αφορούσε μόνο στη θρησκευτική ζωή του κάθε ατόμου και την εκπαίδευσή του στο σχολείο, όπου αυτή παρεχόταν. Με την πάροδο του χρόνου, όμως, έγινε φανερό ότι ολοένα και περισσότερο η θρησκεία αφορούσε και στον δημόσιο βίο. Η άποψη αυτή αποκρυσταλλώθηκε μετά την ανάλυση και τη δημόσια συζήτηση που προκάλεσαν σε όλο τον κόσμο τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001, στις ΗΠΑ. Θεωρήθηκε τότε πως όλοι οι νέοι θα έπρεπε, ως μέρος της εκπαίδευσής τους, να αποκτήσουν αντίληψη για τις θρησκείες και τις εκφράσεις της πίστης (Jackson, 2010).

Το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει εντάξει πλέον τη θρησκευτική διάσταση της εκπαίδευσης στο πλαίσιο της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσω των Συστάσεών του, καλεί τους εκπαιδευτικούς, ανεξαρτήτως ειδικότητας, να εντάξουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας, στηριγμένοι στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Jackson, 2016). Το σχολείο άλλωστε είναι ένας βασικός παράγοντας προώθησης του διαπολιτισμικού διαλόγου, καθώς θέτει τις προϋποθέσεις μίας ανεκτικής συμπεριφοράς. Σε επίπεδο εκπαίδευσης μπορεί να αντιμετωπίζει με σεβασμό τη θρησκευτική ταυτότητα των νέων, χωρίς να επιζητά την αλλαγή ή τη μεταστροφή της θρησκευτικής τους πίστης είτε την αναφορά σε κάποια θρησκεία που υπερτερεί (Ipgrave, 2015).

Η παρούσα εργασία στοχεύει να παρουσιάσει μέσω μίας βιβλιογραφικής επισκόπησης σημαντικές πρωτοβουλίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την ενίσχυση του διαπολιτισμικού διαλόγου στο πλαίσιο της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης. Για την υλοποίηση της παρούσας έρευνας αξιοποιήθηκαν δεδομένα επίσημων εγγράφων πολιτικής, σχετικά με τη Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ευρώπη, καθώς και σχετικών ερευνών που έχουν υλοποιηθεί στον ακαδημαϊκό χώρο. Τέλος, γίνεται αναφορά σε ενδεικτικά παραδείγματα ένταξης πρακτικών στη σχολική κοινότητα σε σχέση με ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας, ώστε να ενθαρρυνθεί ένας τέτοιος διάλογος, να βοηθήσει στη βελτίωση των γνώσεων και των δεξιοτήτων των συμμετεχόντων και να οδηγήσει σε αμοιβαία κατανόηση (Κουκουνάρας Λιάγκης & Παπαϊωάννου, 2016).

2. Ο πολυδιάστατος ρόλος της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο πλαίσιο του διαπολιτισμικού διάλογου

Ένας γνήσιος διαπολιτισμικός διάλογος ενθαρρύνει τη θετική και συνεργατική αλληλεπίδραση, και προάγει την κατανόηση και τον σεβασμό μεταξύ των πολιτισμών. Ταυτόχρονα αυξάνει την πολυφωνία και τον σεβασμό για τη δημοκρατία, την ελευθερία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και την ανεκτικότητα για τις οικουμενικές αξίες και τις αξίες κάθε επιμέρους πολιτισμού (Αγγελίδης & Χατζησωτηρίου, 2013).

Η διαχείριση θεμάτων που αφορούν στη θρησκεία είναι ένα από τα επίμαχα ζητήματα που απασχολούν σήμερα τη σχολική κοινότητα και γίνονται αντικείμενα διαπραγματεύσεως. Σε ένα τέτοιο πολυπολιτισμικό περιβάλλον, οι νέοι αντιμετωπίζουν συχνά προβλήματα λόγω του πολιτισμικού περιβάλλοντος ή της θρησκείας. Η προσέγγιση της διδασκαλίας της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης συνεπώς δεν μπορεί να είναι μονοδιάστατη, αφού αποτελεί αναπόσπαστο παράγοντα ποιοτικής εκπαίδευσης. Η άγνοια του ρόλου των θρησκειών στην ιστορία και τον πολιτισμό μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία αρνητικών στερεοτύπων, σε συγκρούσεις και βία, και με τη σειρά του να στερήσει την ασφάλεια και τη σταθερότητα. Η Αγγελική Ζιάκα (2013) αναφέρει πως μέσα από τη μελέτη των θρησκειών καταφέρνουμε να επιτύχουμε μεταξύ άλλων την αλληλογνωριμία, την αλληλοκατανόηση και επικοινωνία των λαών με διαφορετική θρησκευτική πίστη, κοινωνική ζωή και πολιτισμό, τον σεβασμό σε ανθρώπους με διαφορετικές θρησκευτικές και πνευματικές αναζητήσεις. Ταυτόχρονα όμως μέσα από μία τέτοια μελέτη οι άνθρωποι καταφέρνουν να προβληματίζονται και να εκτιμούν τα πολιτιστικά τους αγαθά, χωρίς να κάνουν εκπτώσεις στη δική τους πίστη (Ζιάκα, 2013). Η θρησκευτική ταυτότητα, άλλωστε, κάθε ανθρώπου αποτελεί κομμάτι του πολιτισμού και της κοινότητας, και καλλιεργείται από το περιβάλλον στο οποίο ζει (οικογένεια, θρησκευτική κοινότητα, φίλοι, ΜΜΕ κ.ά.), αλλά και μέσω της Εκπαίδευσης (Roeser, Isaac, Abo-Zena, Brittian & Peck, 2008; Eccles, Brown & Templeton, 2008).

Η Θρησκευτική Εκπαίδευση πλέον αποτελεί αντικείμενο της σύγχρονης ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής. Ένα πλήθος κειμένων αναφέρονται σε αυτήν με σημαντικότερα τις συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης (Koukounaras Liagkis, 2013). Σύμφωνα με το Συμβούλιο της Ευρώπης, επίμαχα ζητήματα είναι τα «ζητήματα που εγείρουν έντονα συναισθήματα και διχάζουν την κοινή γνώμη στις κοινότητες και την κοινωνία» (Kerr & Huddleston, 2015). Την ίδια στιγμή η Θρησκευτική Εκπαίδευση «αγκαλιάζει την ίδια ουσία των επίμαχων ζητημάτων/αντιπαραθέσεων, καθώς καταπιάνεται τόσο με τις θεμελιώδεις αρχές της ηθικής συμπεριφοράς του ανθρώπου όσο και με τον σκοπό και το νόημα της ζωής» (Qualifications and Curriculum Authority, 1998) και για αυτό έρχεται πια στο προσκήνιο.

Πολλοί παγκόσμιοι και ευρωπαϊκοί οργανισμοί αναγνωρίζουν την ανάγκη ενίσχυσης της γνώσης για τις θρησκείες, και για αυτό είναι αναγκαίο να υπάρχει ισχυρό νομοθετικό πλαίσιο που να εγγυάται την ισότητα, σύμφωνα με τη σύσταση 1720/2005. Επιπρόσθετα, το άρθρο 12 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (UNCRC) θεσπίζει το δικαίωμα κάθε παιδιού να έχει λόγο σε θέματα που το επηρεάζουν, είτε εντός είτε εκτός σχολείου, καθώς και να συμμετέχει σε λήψεις αποφάσεων.

Η Θρησκευτική Εκπαίδευση μπορεί να προωθήσει τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη σύμφωνα με τις κατευθυντήριες αρχές του Τολέδο (Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools «TGPs»), σχετικά με τη διδασκαλία για τις θρησκείες και τις πεποιθήσεις στα δημόσια σχολεία και τις οδηγίες για τη σύνταξη Προγραμμάτων Σπουδών για τη διδασκαλία σχετικά με τις θρησκείες (OSCE, 2007). Σύμφωνα με τον OSCE η Θρησκευτική Εκπαίδευση τοποθετείται σε ένα πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπό το πρίσμα της προώθησης του δημοκρατικού ιδεώδους. Θα πρέπει συνεπώς να ενθαρρύνει την έκθεση των μαθητών σε μια ποικιλία θρησκευτικών και μη θρησκευτικών απόψεων, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι θα επιβάλλει μία συγκεκριμένη οπτική, είτε θα προωθεί ή θα δυσφημίζει κάποια από αυτές (OSCE, 2007). Βέβαια, ενώ το Συμβούλιο της Ευρώπης εστιάζει στην ενσωμάτωση της θρησκευτικής διάστασης στα σχολεία και στη διαχείριση της θρησκευτικής ποικιλομορφίας στο πλαίσιο της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, ο OSCE εστιάζει κυρίως στο πώς η Θρησκευτική Εκπαίδευση πρέπει να δομηθεί βάσει των κατευθύνσεων του Τολέδο, υποστηρίζοντας ότι αυτή πρέπει να λαμβάνει μια αντικειμενική προσέγγιση κατά τη διδασκαλία των θρησκειών.

Την ίδια στιγμή εντοπίζονται διαφορές και στην εκπαιδευτική πολιτική ανάμεσα στα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η απόλυτη άρνηση, όμως, μίας θρησκευτικής εκπαίδευσης δημιουργεί έντονη ανησυχία και είναι ενάντια στις κατευθυντήριες αρχές του Τολέδο. Τέλος, τα σημαντικότερα μοντέλα Θρησκευτικής Εκπαίδευσης που καταγράφονται σήμερα περιλαμβάνουν την ομολογιακή, την κοινωνιολογική και τη συμμετοχική προσέγγιση (Stoeckl, 2015), ενώ η κατηγοριοποίηση που προτείνει ο Pepin (2009), αναφέρει: α) μη ομολογιακό μοντέλο, β) ομολογιακό μοντέλο – προαιρετικό μάθημα, γ) ομολογιακό μοντέλο – υποχρεωτικό μάθημα με δυνατότητες εξαιρέσεως, και δ) μοντέλο διδασκαλίας θρησκευτικών γεγονότων ενσωματωμένο σε άλλα μαθήματα.

3. Πρωτοβουλίες και καλές πρακτικές για την καλλιέργεια του διαπολιτισμικού διαλόγου στο πλαίσιο της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης

Στον χώρο της εκπαίδευσης, τον 21^ο αιώνα, είναι απαραίτητη η ενίσχυση μιας διαπολιτισμικής και διαθρησκειακής προσέγγισης βασισμένης στις οικουμενικές αξίες (Koukounaras - Liagkis, Vallianatos, 2021). Το 2008 η Επιτροπή Υπουργών προχώρησε στην έκδοση της Οδηγίας 2008(12), που πραγματεύεται τη διδασκαλία των θρησκειών και των μη θρησκευτικών πεποιθήσεων στο πλαίσιο της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και η οποία αποτελεί τον οδοδείκτη της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στις ευρωπαϊκές χώρες. Η Σύσταση CM/Rec (2008)12 των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης συνδέει επίσης τη θρησκευτική αγωγή με τον διαπολιτισμικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Αναγνωρίζει την ποικιλομορφία σε τοπικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο και ενθαρρύνει τις σχέσεις που πρέπει να αναπτυχθούν μεταξύ «τοπικών» και «παγκόσμιων» παραγόντων, καθώς και τη διερεύνηση θεμάτων που αφορούν στη θρησκεία και την ταυτότητα (Jackson, 2010). Παράλληλα, ενθαρρύνει την ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των γονιών, των μαθητών και των θρησκευτικών κοινοτήτων, με απώτερο στόχο να ανοιχτούν νέοι δρόμοι σε ένα περιβάλλον αμοιβαίας εμπιστοσύνης,

μέσα στον ασφαλή χώρο της εκπαίδευσης και της σχολικής τάξης. Οι μαθητές ουσιαστικά ενθαρρύνονται να συμμετέχουν σε διάλογο, που κατευθύνεται από τους εκπαιδευτικούς που διαθέτουν τις ειδικές γνώσεις, ενώ παράλληλα οι διδακτικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται περιλαμβάνουν ερμηνευτικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις που είναι «ανοιχτές» και υποστηρίζουν τη μάθηση χωρίς αποκλεισμούς (Knauth, 2009).

Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού

Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, παράλληλα, επιδιώκει μέσα από τα άρθρα της να ενισχυθεί η φωνή των μαθητών/τριών συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος αναζήτησης και λήψης πληροφοριών, να εκφράσουν τις απόψεις τους και να συνεργαστούν με άλλους (General Comment no 12 (2009) from the Committee on the Rights of the Child). Η δράση του Συμβουλίου της Ευρώπης, «Η φωνή των μαθητών» (Free to Speak, Safe to Learn-Democratic Schools for All), βασίζεται σε αυτήν ακριβώς την έννοια των δικαιωμάτων των παιδιών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Council of Europe Thematic Paper on Making children's and students' voices heard).

Συμβούλιο της Ευρώπης

Η προώθηση του διαπολιτισμικού διαλόγου στα σχολεία βρίσκεται στον πυρήνα του πλαισίου αναφοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης και στους δείκτες του δημοκρατικού Πολιτισμού (Council of Europe Reference Framework of Competences for Democratic Culture «RFCDC») (RFCDC), καταδεικνύοντας τη σημασία που έχουν η έγκαιρη ένταξη και η εκπαίδευση διαχωρισμένων κοινοτήτων, οι οποίες συμπεριφέρονται με τρόπους αντίθετους προς τις ευρωπαϊκές θεμελιώδεις αξίες. Το πλαίσιο αναφοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης των ικανοτήτων για Δημοκρατικό Πολιτισμό, ενώ στηρίζεται σε ευρωπαϊκές εμπειρίες και πρότυπα, αντανακλά τις παγκόσμιες δεσμεύσεις για την προώθηση της παγκόσμιας δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη και της εκπαίδευσης για τα δικαιώματα.

Στα θετικά στοιχεία μίας τέτοιας προσέγγισης μπορούν να αναφερθούν ενδεικτικά: α) η προαγωγή της αίσθησης της δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη σε νεοεισερχόμενους μαθητές με τη συμμετοχή των μαθητών και νέων στη λήψη αποφάσεων, β) η ανάπτυξη ικανοτήτων συνεργασίας και επικοινωνίας, αυτο-αποτελεσματικότητας, υπευθυνότητας, σεβασμού για την αξία της δημοκρατίας, γ) η καλλιέργεια του αισθήματος του «ανήκειν», καθώς η συμβολή των παιδιών στη σχολική κοινότητα δίνει στους νέους μαθητές την αίσθηση ότι ανήκουν, αναπτύσσουν την αυτοεκτίμησή τους, και δημιουργεί αρμονικές σχέσεις. Το γεγονός αυτό έχει θετικές επιδράσεις στη σχολική πειθαρχία και βοηθά στη μείωση των περιστατικών προβλημάτων, όπως η εγκατάλειψη, ο εκφοβισμός, η κατάχρηση ουσιών και ριζοσπαστικοποίηση (UNESCO, 2019), δ) η θετική επίδραση στα εκπαιδευτικά επιτεύγματα των μαθητών και των συνομηλίκων τους ως απόρροια της ενεργού συμμετοχής τους σε μαθησιακές δραστηριότητες (Council of Europe Thematic Paper on Making children's and students' voices heard).

Για τα παιδιά προσφύγων ή μεταναστών, ο διαπολιτισμικός διάλογος κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης στο σχολείο είναι επιπλέον μια ευκαιρία να ενταχθούν στην κοινωνία και να αποκτήσουν τα εφόδια για να συμμετάσχουν στην κοινότητα (Almpanaki, 2019). Τα παιδιά προσφύγων και μεταναστών δεν μπορούν πάντα να

απολαμβάνουν το δικαίωμά τους στην εκπαίδευση αν και πολλά διεθνή νομικά μέσα προστατεύουν το δικαίωμα στην εκπαίδευση παιδιών προσφύγων και μεταναστών. Οι κοινές προκλήσεις στην πρόσβαση στην Εκπαίδευση είναι πολλές, μεταξύ των οποίων οι μεγάλες περιόδους αναμονής, τα γλωσσικά εμπόδια, η διαμονή σε απομακρυσμένες τοποθεσίες, η έλλειψη πληροφοριών για εκπαιδευτικές ευκαιρίες, η γραφειοκρατία, η περιορισμένη οικονομική υποστήριξη, ο ρατσισμός (Συνήγορος του Πολίτη, 2018; Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 19ης Μαΐου 2021 σχετικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την εξωτερική μεταναστευτική πολιτική της Ε.Ε. 2020/2116 (INI).

Ευρωπαϊκό Κέντρο Wergeland

Το Ευρωπαϊκό Κέντρο Wergeland (European Wergeland Centre-EWC) για την εκπαίδευση στη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη διαπολιτισμικότητα, δημιουργήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης και τις Νορβηγικές αρχές, στοχεύοντας στη μείωση του χάσματος ανάμεσα στον πολιτικό σχεδιασμό και την πρακτική του εφαρμογή και τη συμβολή στην εφαρμογή της Σύστασης CM/Rec(2008)12. Από το 2009 συνέστησαν μια κοινή επιτροπή, με σκοπό αυτή να εργαστεί σε θέματα που αφορούν την υποστήριξη των υπεύθυνων χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής και άλλων ομάδων ενδιαφέροντος, που δραστηριοποιούνται στο πεδίο της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στις ευρωπαϊκές χώρες.

Η έκδοση «Οδοδείκτες»

Το 2014 το Συμβούλιο της Ευρώπης, στοχεύοντας στην προώθηση της εφαρμογής της Σύστασης του 2008, προχώρησε στην έκδοση «Οδοδείκτες - Πολιτική και Πρακτική για τη διδασκαλία σχετικά με τις θρησκείες και τις μη θρησκευτικές κοσμοθεωρίες στη διαπολιτισμική εκπαίδευση» με πλούσιο υλικό διαλογικών προσεγγίσεων (Jackson, 2016). Το «Singposts» αποτελεί το βασικό έργο που παρήγαγε αυτή η Επιτροπή, το οποίο χρησιμοποιείται ως βάση για την ανάπτυξη σχετικής έρευνας. Για παράδειγμα, το έργο REDCo (Religion, Education, Dialogue and Conflict) που χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρείχε χρήσιμη πληροφόρηση σχετικά με τις πρακτικές της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στον ευρωπαϊκό χώρο, καθώς και αναφορικά με τις μεθόδους διευκόλυνσης του διαπολιτισμικού διαλόγου στις σχολικές τάξεις, ώστε αυτές να καταστούν «ασφαλείς χώροι» (Avest & Bakker, 2009; Avest, και συν., 2009). Μάλιστα, ύστερα από έρευνα που διενεργήθηκε στο πλαίσιο του REDCo σε μαθητές ηλικίας 14-16 ετών σε οκτώ ευρωπαϊκές χώρες (Αγγλία, Εσθονία, Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία, Νορβηγία, Ρωσία, Ισπανία), διαπιστώθηκε ότι οι νέοι επιθυμούν την ενσωμάτωση μιας διαπολιτισμικής παιδαγωγικής και διδακτικής προσέγγισης για το μάθημα των Θρησκευτικών, επιβεβαιώνοντας τον σημαντικό ρόλο που συνεχίζει να διαδραματίζει η θρησκεία στο δημόσιο βίο σήμερα (Jackson, 2012).

Έρευνες σε ευρωπαϊκό επίπεδο

Το ζήτημα της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης και της καλλιέργειας διαπολιτισμικού διαλόγου έχει απασχολήσει την ερευνητική κοινότητα και έχουν πραγματοποιηθεί αντίστοιχες συγκριτικές έρευνες σε διάφορα ευρωπαϊκά και μη κράτη. Η ερευνητική

μελέτη της Bråten, μελέτησε και συνέκρινε τη Θρησκευτική Εκπαίδευση, ως μέρος των προγραμμάτων δημόσιας δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αγγλία και τη Νορβηγία. Στη μελέτη αξιολογούνται διάφορες παράμετροι (διεθνείς, εθνικές κ.ά), που έχουν επηρεάσει τις εξελίξεις στα προγράμματα σπουδών (Bråten, 2013). Μία άλλη πρόσφατη συγκριτική μελέτη εμπνευσμένη από τη μεθοδολογία της Bråten ερεύνησε τη Θρησκευτική Εκπαίδευση στο Μαλάουι και τη Γκάνα στο πλαίσιο μίας Θρησκευτικής Εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς (Matemba, 2021) που εντάσσεται σε ένα υπερ-εθνικό πλαίσιο σχετικό με τη θρησκευτικοπαιδαγωγική, το οποίο όμως καθορίζεται από το εθνικό πλαίσιο κάθε χώρας. Στη Φινλανδία, το νέο πρόγραμμα σπουδών εστιάζει στον εμπλουτισμό εμπειριών των μαθητών να έρθουν σε επαφή με διάφορες πολιτιστικές παραδόσεις, επιδιώκοντας την καλλιέργεια πολιτισμικών ικανοτήτων που είναι βασισμένες στον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (FNBE, 2016, σσ. 22-23), καθώς αναγνωρίζεται ότι όλοι οι άνθρωποι είναι συνδεδεμένοι με πληθώρα κοινωνικών ομάδων και παραδόσεων (FNBE, 2016).

Στην Ελλάδα, το 2017, εφαρμόστηκαν καινούργια προγράμματα σπουδών στη Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΙΕΠ, 2017). Τα προγράμματα ήταν αποτέλεσμα μίας συνεχούς ζύμωσης και προσπάθειας αρκετά χρόνια πριν, ώστε η Θρησκευτική Εκπαίδευση να μπορεί να ανταποκριθεί στις προκλήσεις και τις απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας παραμένοντας υποχρεωτική (Κορναράκης, 2011). Τα προγράμματα αυτά κατά την εφαρμογή τους, ήρθαν αντιμέτωπα με ποικίλες αντιδράσεις, ενώ παράλληλα είχαν θετική ανταπόκριση από τους διδάσκοντες (Καραμούζης, Φωκίδης & Τσιρέβελος, 2019). Τελικά αποσύρθηκαν ως αντισυνταγματικά, με τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας (1749, 1750).

Θα πρέπει να αναφερθεί επίσης η δραστηριοποίηση της Ακαδημίας των Θρησκειών του Πανεπιστήμιο του Αμβούργου, όπου αναπτύχθηκε το κέντρο του ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος «Θρησκεία και διάλογος στις σύγχρονες κοινωνίες» (ReDi). Το έργο «ReDi», που υλοποιήθηκε από το 2013 έως το 2018, ασχολήθηκε με το ζήτημα της θρησκευτικής ποικιλομορφίας και διαθρησκευτικού διάλογου, για το οποίο ήταν ανεπαρκή τα ερευνητικά δεδομένα και προχώρησε σε μία διεπιστημονική και συγκριτική προσέγγιση συνδυάζοντας τη θεολογία, τις κοινωνικές επιστήμες και την εκπαίδευση, καθώς και τον αντίκτυπο στις κοινωνικές διαδικασίες ένταξης (Amirpur & Weisse, 2015; Weisse, 2019). Η προσέγγιση ήταν επίσης προσανατολισμένη στον διάλογο, εστιάζοντας όχι μόνο στην συνύπαρξη διαφορετικών θρησκειών, αλλά και στην αλληλεπίδραση μεταξύ τους, ώστε να αναδειχθούν δυνατότητες για μελλοντικό διάλογο.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η Θρησκευτική Εκπαίδευση σχετίζεται άμεσα με εκείνους που την υπηρετούν. Έρευνες σε εκπαιδευτικούς έχουν επισημάνει τη σημασία των προσωπικών εμπειριών και στάσεων απέναντι στην πολιτισμική ποικιλομορφία και τις προκαταλήψεις που μπορεί να φέρουν, και έχουν άμεση επίδραση στους τρόπους με τους οποίους οι εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν ζητήματα που αφορούν στη διδασκαλία τους (Gay & Howards, 2000; Peček, Macura - Milovanović, & Vujisić - Živković, 2014; Peralta, και συν., 2016; Pinho, 2015; Cloonan, και συν., 2017; Parkhouse, και συν., 2017; Παπαϊωάννου, 2018). Αρκετές έρευνες που έχουν γίνει σε διδάσκοντες στην Ελλάδα έχουν αναδείξει ακριβώς αυτήν την ανάγκη για καλλιέργεια ενός διαπολιτισμικού

και διαθρησκευτικού διαλόγου στο σχολείο (Καραμούζης & Αθανασιάδης, 2011; Vallianatos, 2019). Άλλες έρευνες που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα εστίασαν στην εφαρμογή των νέων προγραμμάτων σπουδών και τη θετική ανταπόκριση που είχαν στην εκπαιδευτική κοινότητα σε σχέση με τη διδακτική μεθοδολογία που πρότειναν (Κουκουνάρας Λιάγκης, & Γκρίλης, 2017; Γκρίλης, 2019).

Εκπαίδευση νέων εκπαιδευτικών (mentoring)

Οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται, έτσι κι αλλιώς, να έχουν σε βάθος γνώση πολλών θρησκειών και φιλοσοφικών πεποιθήσεων και, επίσης, να έχουν την ικανότητα να τις μεταδίδουν με αντικειμενικό τρόπο που σέβεται την πολυμορφία (Peralta, και συν., 2016; Παπαϊωάννου, 2018). Το πρόγραμμα καθοδήγησης/μεντορείας (mentoring) φοιτητών/τριών που εφαρμόζεται από το 2015-16 στο Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της Πρακτικής - Διδακτικής Άσκησης για τους φοιτητές/τις φοιτήτριες που επιθυμούν να αποκτήσουν Παιδαγωγική και Διδακτική Επάρκεια από εν ενεργεία θεολόγους εκπαιδευτικούς της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, αποτελεί ένα παράδειγμα κατάρτισης και μελλοντικής στήριξης των νέων εκπαιδευτικών και τυγχάνει μεγάλης ανταπόκρισης (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2018).

Στόχος όλων αυτών των πρωτοβουλιών και ερευνών είναι η αντιμετώπιση και η προώθηση του αμοιβαίου σεβασμού, της ακεραιότητας, των ηθικών αρχών, της πολιτιστικής πολυμορφίας, της κοινωνικής ένταξης και συνοχής, μεταξύ άλλων μέσω προγραμμάτων ανταλλαγών και κινητικότητας για όλους αλλά και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σχετικά με τις δεξιότητες διαπολιτισμικής επικοινωνίας και πολύγλωσσης εκπαίδευσης. Σήμερα είναι απαραίτητο οι μελλοντικές γενιές να εκπαιδευτούν και να προετοιμαστούν, ώστε να αντιμετωπίζουν με αποτελεσματικό και καινοτόμο τρόπο τις προκλήσεις που θα συναντήσουν ως ευρωπαίοι πολίτες στο μέλλον. Θετικά προς αυτήν την κατεύθυνση μπορούν να λειτουργήσουν:

- Η δημιουργία μίας διασυνοριακής κοινότητας όπου Πανεπιστημιακά ιδρύματα και φορείς προωθούν τη διαθρησκευτική και διαπολιτισμική εκπαίδευση.
- Η ενημέρωση και συμμετοχή των νέων καθώς και η χαρτογράφηση των προκλήσεων, των εμποδίων και των αναγκών οργανώσεων και νεολαίας στις τοπικές τους κοινότητες και γενικά στην Ευρώπη.
- Η συλλογή καλών πρακτικών και δημιουργία μιας ομάδας/βάσης δεδομένων με μέντορες/πρεσβευτές/πολλαπλασιαστές των πρακτικών αυτών.
- Η διοργάνωση μαθημάτων κατάρτισης για εκπαιδευτικούς. Οι δραστηριότητες αρχικά μπορούν να σχεδιάζονται για αξιοποίηση στη χώρα προέλευσης και στη συνέχεια να προσαρμόζονται και σε άλλα πολιτισμικά/θρησκευτικά πλαίσια (π.χ. πολλαπλές ταυτότητες στη σχολική τάξη κ.ά).
- Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση προγραμμάτων μεντορείας σε υποψήφιους και νέους διδάσκοντες.

4. Συμπεράσματα

Στον 21^ο αιώνα, οι σχολικές τάξεις θα πρέπει να αποτελούν ένα δημοκρατικό πεδίο διδασκαλίας και μάθησης. Προϋπόθεση για αυτό είναι η αναγνώριση και ο σεβασμός στη διαφορετικότητα. Με την έννοια αυτή, το σχολείο και τα προγράμματα εκπαίδευσης θα πρέπει να μπορούν να εκπαιδεύουν και να υποστηρίζουν όλους τους εμπλεκόμενους, που έχουν δηλαδή διαφορετικό εθνικό, φυλετικό και κοινωνικό υπόβαθρο, προκειμένου να γίνουν ενεργοί πολίτες.

Ταυτόχρονα, οι εμπλεκόμενοι θα πρέπει να ενδυναμώνονται, ώστε να είναι ικανοί να κάνουν επιλογές για τη ζωή τους, σύμφωνα και με την ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό σε έναν κόσμο παγκοσμιοποίησης (COM,(2007)0242). Μέσω της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης αξίες όπως η ίση συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή και ο σεβασμός της πολιτιστικής ταυτότητας, που πρέπει να κατέχουν και οι ομάδες με διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές, μπορούν να γίνουν σεβαστές και να προαχθούν. Μία τέτοια προσέγγιση φαίνεται να έχει την ικανότητα να αμφισβητήσει τα υπάρχοντα στερεότυπα και να γεφυρώσει τα κοινωνικά κενά που μεταναστεύουν και αυξάνουν την πολυπολιτισμικότητα, ενώ μπορεί να αποτελέσει ταυτόχρονα και έναν νέο τρόπο ενθάρρυνσης της κοινωνικοπολιτικής συμμετοχής των νέων (Almonte-Acosta, 2011).

Η συμβολή της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης υπό το πρίσμα καλλιέργειας του διαπολιτισμικού διαλόγου είναι ιδιαίτερα σημαντική, ειδικά σε ευαίσθητες και πολυπολιτισμικές περιοχές, για την καταπολέμηση της άγνοιας, στερεοτύπων και παρανοήσεων των θρησκειών. Διδάσκοντας στα παιδιά την ιστορία και τη φιλοσοφία των βασικών θρησκειών, με αυτοσυγκράτηση και αντικειμενικότητα και με σεβασμό στις αξίες της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η Θρησκευτική Εκπαίδευση είναι σε θέση να καταπολεμήσει αποτελεσματικά τον φανατισμό (Παπαϊωάννου, 2018). Και μπορεί είτε να συμβάλει στην προώθηση της συνεργασίας και του διαλόγου, είτε να λειτουργήσει ως κίνητρο για διαχωρισμό και διάκριση.

Μέσα από διάφορους μηχανισμούς εκπαίδευσης, διαθρησκειακούς διαλόγους και διασυνοριακές πρωτοβουλίες οι νέοι μπορούν να ενδυναμωθούν και να εξοπλιστούν με βελτιωμένες ικανότητες (γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις). Αποτέλεσμα μίας τέτοιας προσέγγισης θα είναι η συνεργασία με διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες και άλλους νέους με λιγότερες ευκαιρίες, και η προώθηση των ευρωπαϊκών αξιών τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η καλλιέργεια διαπολιτισμικού διαλόγου φαίνεται να είναι σήμερα το κλειδί για τη βελτίωση της ποιότητας του ανθρώπινου δυναμικού, τη διαμόρφωση στάσεων και συμπεριφορών και την προώθηση της πολυπολιτισμικότητας.

Βιβλιογραφία

- Αγγελίδης, Π. & Χατζησωτηρίου, Χ. (2013). *Διαπολιτισμικός διάλογος στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Διάδραση.
- Almonte-Acosta, S. (2011). Pedagogical approaches to citizenship education in the varied contexts of secondary schools in the Philippines. Στο Kennedy, K., Lee, W. O., & D. Grossman (Επιμ.), *Citizenship Pedagogies in Asia and the Pacific* (σσ. 175-201). Dordrecht: Springer.

- Almpanaki, X. (2019). The employment of religious heritage as a tool for promoting multiculturalism dialogue in schools through Religious Education. *Greek Journal of Religious Education*, 2(2), 19-27. <http://doi.org/10.30457/031120192>
- Amirpur, K., & Weisse, W. (2015). *Religionen, Dialog, Gesellschaft. Analyse zur gegenwertigen Situation und Impulse fur eine dialogische Theologie*. Münster: Waxmann.
- Avest, ter I. & Bakker, C. (2009). The voice of the Teacher(s) – Researching Biography and Pedagogical Strategies. Στο A. van der Want, C. Bakker, I. Avest, & J. Everington (Επιμ.), *Teachers Responding to Religious Diversity in Europe. Researching Biography and Pedagogy* (σσ. 13-27). Münster: Waxmann.
- Avest, I., Jozsa, D. P., Knauth, T., Rosón, J., & Skeie, G. (2009). *Dialogue and conflict on religion. Studies of classroom interaction on European countries*. Münster: Waxmann.
- Bråten, O.M. H. (2013). *Towards a Methodology for Comparative Studies in Religious Education. Religious Diversity and Education in Europe, Band 24*. Waxmann. ISBN 978-3-8309-2887-4.
- Γκρίλης, Γ. (2019). Οι θεολόγοι απέναντι στις αλλαγές των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών. Μία πανελλήνια έρευνα. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση/GjRE/Greek Journal of Religious Education*, 2(2), 61-81. <http://doi.org/10.30457/031120195>
- Carter, L. (2008). Globalization and science education: The implications of science in the new economy. *Journal of Research in Science Teaching*, 45(5), 617-633. <https://doi.org/10.1002/tea.20189>
- Cloonan, A., Fox, B., Ohi, S., & Halse, C. (2017). An analysis of the use of autobiographical narrative for teachers' intercultural learning, *Teaching Education*, 28(2), 131-144. <https://doi.org/10.1080/10476210.2016.1212005>
- COM(2007). 0242. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0242>
- Council of Europe. (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue CM(2008)30/2 May 2008*.Coe.int. Ανακτήθηκε από http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/whitepaper_interculturaldialogue_2_EN.asp.
- Council of Europe. (2017). *Managing Controversy. Developing a strategy for handling controversy and teaching controversial issues in schools: A self-reflection tool for school leaders and senior managers*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Council of Europe, *Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC)*. Προσπελάστηκε στις 16 Σεπτεμβρίου 2021 από <https://www.coe.int/en/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture>.
- Council of Europe *Thematic Paper on Making children's and students' voices heard (to be published soon on the 'Free to Speak, Safe to Learn-Democratic Schools for All' project)*. Ανακτήθηκε από <https://www.coe.int/en/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/about> στις 15 Σεπτεμβρίου 2021.
- Eccles, J., Brown, B. V., & Templeton, J. (2008). A developmental framework for selecting indicators of well-being during the adolescent and young adult years. Στο B. V. Brown (Επιμ.), *Key indicators of child and youth well-being: Completing the picture* (σσ. 197-236). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- European Wergeland Centre (EWC), <https://theewc.org/>.
- Finnish National Board of Education (FNBE). (2016). *Finnish National Core Curriculum for Basic Education 2014*. Helsinki, Finland: FNBE.
- Gay, G., & Howard, T. (2000). Multicultural teacher education for the 21st century. *The Teacher Educator*,

36(1), 1–16. <https://doi.org/10.1080/08878730009555246>

- General Comment no 12 (2009) from the Committee on the Rights of the Child. Ανακτήθηκε από <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf>.
- ΙΕΠ (2017). *Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Λυκείου. Οδηγός Εκπαιδευτικού*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.
- Ipgrave, J. (2015). Interfaith Dialogue in the Classroom. Στο S. Elton-Chalcraft (Επιμ.), *Teaching Religious Education Creatively* (σσ. 123-138). Abingdon: Routledge.
- Jackson, R. (2010). Religious diversity and education for democratic citizenship: The contribution of the Council of Europe. Στο Engebretson, K., de Souza, M., Durka, G., Gearon, L. (Επιμ.), *International handbook of inter-religious education* (σσ. 1121-1151). Dordrecht: Springer.
- Jackson, R. (2012). *Religion, education, dialogue and conflict: perspectives on religious education research*. London: Routledge.
- Jackson, R. (2016). Οδοδείκτες-Πολιτική για τη διδασκαλία σχετικά με τις θρησκείες και τις μη θρησκευτικές κοσμοθεωρίες στη διαπολιτισμική εκπαίδευση (Α. Βαλλιανάτος, Μεταφρ.). Στρασβούργο: Συμβούλιο της Ευρώπης.
- Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the mind of God: The global rise of religious violence. Comparative studies in religion and society*. 3^η έκδ. Berkeley: University of California Press.
- Καραμούζης Π., & Αθανασιάδης Η. (2011). Θρησκεία, Εκπαίδευση, Μετανεωτερικότητα. *Η Θρησκευτική Αγωγή στο Σύγχρονο Σχολείο*. Αθήνα: Κριτική.
- Καραμούζης, Π., Φωκίδης, Εμ., & Τσιρέβελος, Ν. (2019). Η αναγκαιότητα της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: τα Προγράμματα Σπουδών και οι Διδάσκοντες. Μια πανελλήνια έρευνα. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΕΛΘΕ) Greek Journal of Religious Education (GjRE) 2(1)*, 61-86. <http://doi.org/10.30457/30420195>
- Kerr, D. & Huddleston, T. (2015). *Living with Controversy: Teaching Controversial Issues Through Education for Democratic Citizenship and Human Rights (EDC/HRE)*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Knauth, T., Jozsa, D. P., Bertram-Troost, G., & Ipgrave, J. (2008). *Encountering Religious Pluralism in School and Society. A qualitative study of teenage perspectives in Europe*. Münster, New York NY, München, Berlin: Waxmann.
- Knauth T. (2009). Dialogue on a grassroots-level: Analysing dialogue-oriented classroom interaction in Hamburg RE. Στο I. ter Avest, D. P. Jozsa, T. Knauth, J. Rozon, & G. Skeie (Επιμ.), *Dialogue and conflict on religion: Studies of classroom interaction in European countries* (σσ. 110-134). Münster: Waxmann.
- Κορναράκης, Κ. Ι. (2011). *Ο άνθρωπος απέναντι στην εικόνα του. Κείμενα Πατερικής Ανθρωπολογίας και Ηθικής*. Αθήνα: Αρμός.
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2018). *Η βραχεία ιστορία της Διδακτικής των Θρησκευτικών στη Θεολογική Σχολή και το μέλλον της*. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/323585417_MARIOS_KOUKOUNARAS_LIANKES_E_bracheia_istoria_tes_Didaktikes_ton_Threskeutikon_ste_Theologike_Schole_kai_to_mellon_tes (Προσπελάστηκε στις 16 Σεπτεμβρίου 2021).
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ., & Γκρίλης, Γ. (2017). Αλλαγές στη διδακτική μεθοδολογία της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: Παρατηρώντας την εφαρμογή του Προγράμματος Σπουδών των Θρησκευτικών (2017) στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Μία μελέτη περίπτωση. *Μέντορας*, 17-18, 25-54. ISSN 2529-1211.
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ., & Κολάση Δ. (2020). Παγκοσμιοποίηση και εκπαίδευση: Ο ρόλος της

- θηρησκείας στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών. *Επιστημονικό Περιοδικό Εκπαιδευτικό Περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος*, 8(2), 39-51. ISSN:2241-4576.
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ., & Παπαϊωάννου, Μ. (2016). Η θέση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο ελληνικό σχολείο του 21ου αιώνα: Ζητήματα υποχρεωτικότητας, προγράμματος σπουδών και παιδαγωγικής προσέγγισης. 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Προγράμματα Σπουδών - Σχολικά εγχειρίδια: Από το παρελθόν στο παρόν και το μέλλον». Στο Γρόσδος, Σ. (Επιμ.), Προγράμματα Σπουδών-Σχολικά εγχειρίδια. Από το παρελθόν, στο παρόν και το μέλλον. Πρακτικά Συνεδρίου, τ. Β' (σσ. 201-212). Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης του ΕΚΕΔΙΣΥ, ΠΕΕ, Pierce-Αμερικάνικο Κολλέγιο Ελλάδος.
- Koukounaras Liagkis, M. (2013). Religion in the Curriculum in the post-modern era: Why young people should know about religion? *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education (IJCDSE)*, 3(1), 1373-1378. DOI: 10.20533/ijcdse.2042.6364.2013.0191
- Koukounaras Liagkis, M., & Vallianatos, A. (2021). Religious Literacy in Education and Social Intervention. Στο *It Could Be Me –It Could Be You Drama/Theatre in Education methodologies and activities for raising awareness on human rights and refugees*. Edited by Nassia Choleva. Hellenic Theatre/Drama & Education Network (TENet-Gr) First published in Greek in December 2019. Published in English in January 2021, σσ. 116-126. ISBN: 978-960-9529-08-2.
- Matemba, Y.H., & Addai-Mununkum, R. (2021). *Religious Education in Malawi and Ghana. Perspectives on Religious Misrepresentation and Misclusion*. Routledge. ISBN 9780367352141.
- OSCE. (2007). *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*. Ανακτήθηκε από: <http://www.osce.org/odihr/27217?download=true>.
- Παπαϊωάννου Μ. (2018). Μπορεί να είναι αποτελεσματικός ο διδακτικός διαθηρησκειακός διάλογος στο Μάθημα των Θρησκευτικών; Μία εμπειρική έρευνα. *Ελληνική περιοδική έκδοση για τη θρησκευτική εκπαίδευση*, 1(1), 41–62. <http://doi.org/10.30457/031020184>
- Parkhouse, H., Tichnor-Wagner, A., Cain, J., & Glazier, J. (2016) “You don’t have to travel the world”: accumulating experiences on the path toward globally competent teaching. *Teaching Education*, 27(3), 267–285. <https://doi.org/10.1080/10476210.2015.1118032>
- Peček, M., Macura-Milovanović, S., & Vujisić-Živković, N. (2014). The cultural responsiveness of teacher candidates towards Roma pupils in Serbia and Slovenia – case studies. *Journal of Education for Teaching*, 40(4), 359–376. <https://doi.org/10.1080/02607476.2014.929383>
- Pepin, L. (2009). *Teaching about Religions in European School Systems: Policy issues and trends*. London: Network of European Foundations, NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe.
- Peralta, L., O’Connor, D., Cotton, W., & Bennie, A. (2016). Pre-service physical education teachers’ Indigenous knowledge, cultural competency and pedagogy: A service learning intervention. *Teaching Education*, 27(3), 248–266. <https://doi.org/10.1080/10476210.2015.1113248>
- Pinho, A. S. (2015). Intercomprehension: a portal to teachers’ intercultural sensitivity. *The Language Learning Journal*, 43(2), 148–164. <https://doi.org/10.1080/09571736.2014.945815>
- Qualifications and Curriculum Authority (QCA). 1998. Ref: QCA/98/245. 29 Bolton Street London W1Y 7PD. Ανακτήθηκε από: www.open.gov.uk/qca/.
- Roeser, R. W., Isaac, S. S., Abo-Zena, M., Brittan, A., & Peck, S. C. (2008). Self and identity processes in spirituality and positive youth development. Στο Lerner, R. M., Roeser, R. W., & Phelps, E. (Επιμ.), *Positive youth development & spirituality: From theory to research* (σσ. 74–105). West Conshohocken, PA: Templeton Foundation Press.

- Rothgangel, M., Jackson, R., & Jäggle, M. (2014). *Religious education at schools in Europe. Volume 2: Western Europe*. Göttingen: Vienna University Press.
- Smock, D. (2002). Introduction. Στο Smock, D. (Επιμ.). *Interfaith dialogue and peacebuilding* (σσ. 3-11). Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Stoeckl, K. (2015). *The future of religious education in Europe*. Rome: European University Institute.
- Συνήγορος του Πολίτη. (2018). *Ετήσια Έκθεση. Τα δικαιώματα των παιδιών που μετακινούνται στην Ελλάδα*. Unicef. Ανακτήθηκε από https://www.synigoros.gr/resources/docs/ee_2018-kdp-dikaiom-paid-pou-metakin.pdf.
- UNESCO and UNODC. (2019). Strengthening the rule of law through education: A guide for policymakers.
- Vallianatos, A. (2019). A reflective RE teacher training in Greek context. *Greek Journal of Religious Education*, 2(2), 47-59. <http://doi.org/10.30457/031120194>
- Weisse, W. (2019). The European Research Project ReDi: Religion and Dialogue in Modern Societies. An Overview, *Religion & Education*, 46(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/15507394.2019.1577709>
- Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 19ης Μαΐου 2021 σχετικά με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την εξωτερική μεταναστευτική πολιτική της (EE 2020/2116(INI)). Ανακτήθηκε από https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-05-19_EL.html#sdocta7.
- Ζιάκα, Α. (2013). *Ο Διαθρησκευτικός Διάλογος και η Χριστιανική Μαρτυρία στο πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Η συμβολή του καθηγητή Πέτρου Βασιλείαδη*. Ανακτήθηκε από: https://docplayer.gr/7223693-O-oikoymenikos-dialogos.html#tab_1_1_2.

Η **Ξανθή Αλμπανάκη** είναι εκπαιδευτικός Θεολόγος στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση και απόφοιτος της Φιλοσοφικής σχολής του Α.Π.Θ. Είναι Δρ. Θεολογίας με ειδίκευση στο «Κανονικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο» και κατέχει δύο μεταπτυχιακούς τίτλους στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και στην Παιδαγωγική. Από το 2018 υπηρετεί ως Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου Θεολόγων στην Ανατ. Μακεδονία Θράκη. Έχει συγγράψει τρεις μονογραφίες με θέμα το μάθημα των Θρησκευτικών και τη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και άρθρα της έχουν δημοσιευθεί σε ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά.